

Jerzy Madejski

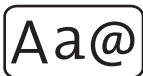
Autobiografia, traktat, kultura ludowa

Autobiografia. Literatura. Kultura. Media nr 1 (4), 7-12

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

JERZY MADEJSKI*

Autobiografia, traktat, kultura ludowa

Streszczenie

Autor przybliży nową książkę Andrzeja Mencwela, której fragment składa się na czwarty numer „Autobiografii”. Ukazuje ją zarówno w kontekście zainteresowań badawczych wybitnego antropologa kultury, jak i w nawiązaniu do polskich prac ludoznawczych oraz w relacji do prozy profesorów.

Słowa kluczowe

autobiografia, autobiografia akademicka, kultura ludowa

W czwartym numerze „Autobiografii” publikujemy między innymi fragment nowej książki Andrzeja Mencwela *Łączko, łączko, łączko zielona...* Dobrze się składa, bo piarstwo tego autora dobrze współgra z tym, co staramy się prezentować w naszym piśmie. Mógłbyrn nawet stwierdzić, że kartki z tomu prozy Mencwela uzasadniają program poznawczy i estetyczny „Autobiografii”.

Po pierwsze, książka ta utrwała jednostkowy los eminentnej postaci naszego życia intelektualnego i kulturalnego. Zresztą Mencwel po raz kolejny opowiada o swojej przeszłości. Do autobiografii politycznej i więziennej¹, do wspomnień z warszawskiego Targówka²

* Kontakt z autorem: madejski@interia.pl

¹ Andrzej Mencwel, *Życiorys własny*, <http://andrzejmencwel.pl/category/o-sobie/zyciorys-wlasny/> [dostęp 12.09.2015].

² Andrzej Mencwel, *Podróż na Targówek*. W: tegoż: *Kaliningrad moja miłość*, Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2003.

dodaje biografię „ludową” profesora Uniwersytetu Warszawskiego, który wybrał życie na kurpiowskiej wsi Kadzidło. W najnowszej książce pojawiają się epizody z życia rodzinnego, utrwalone na tle zróżnicowanej przestrzeni powojennej Polski, Mencwel mieszkał bowiem w niejednym miejscu i, jak wyznaje, przynależał do kilku części Polski: „Wieś polską trochę znam i to w różnych stronach kraju – w Wielkopolsce mam miejsca rodzinne, mieszkałem na Dolnym Śląsku i w Lubuskiem, zjeździłem Mazury i Podlasie, jestem obyty z podgórzem sudeckim i karpackim, a na Mazowszu żyję już kilkadziesiąt lat”.

Po drugie, książka Mencwela to przykład narracji akademickiej, którą staramy się w „Autobiografii” śledzić i prezentować jej rozmaite warianty. Z polonistycznej tradycji należy pamiętać o wzruszającej i prezentującej klasyczny wzorzec pisarstwa osobistego książce Stanisława Pigoń *Z Komborni w świat*⁵. Autobiografia ta należy do kultury ludowej. Współtworzą ją również inne dzieła pamiętnikarskie, a także prace ludoznawcze różnych środowisk badawczych.

Jednak proza Mencwela, którą tu prezentujemy, jest trochę inna. Jest to autobiografia akademicka w wariacie polonistyczno-kulturoznawczym. Polonistycznym, ponieważ „ja” narracyjne korzysta z bogatego zestawu lektur, które pozwalają konceptualizować i opisywać świat. Kulturoznawcza, ponieważ w prozie Mencwela wyraźnie rozpoznajemy zaplecze problemowe i metodologiczne kulturologii polskiej⁴. W przypadku czytania takiej prozy mamy pokusę, aby zastanawiać się, jak autor poradził sobie z bogactwem książek tworzących jego zaplecze intelektualne. A interesuje go wiejskie środowisko jako autonomiczny system ekonomiczno-aksjologiczny, do którego przecież do końca nie przynależy. Zna jego reguły, ale wie, że nie może i nie powinien przekraczać granicy, bo tak czy owak jest kimś z zewnątrz.

Ponadto to szczególna autobiografia akademicka. Nie chcę swawolnie twierdzić, że to książka profesora emeryta, bo Mencwel ze swoją pracowitością z trudem mieści się w tej zbiorowości. W ubiegłym roku na przykład wydał monumentalną biografię Stanisława Brzozowskiego⁵. Jednak coś jest na rzeczy. Z kart autobiografii mówi do nas *profesor emeritus*, a więc ktoś, kto nie ukrywa swego statusu; kto wspomina tego czy innego specjalistę z branży polonistycznej i kulturoznawczej; kto powie coś o pracy nad swoimi książkami. Przede wszystkim jednak ten status profesora na emeryturze wynika z używania przez autora wiedzy. Nie jest ona traktowana jako zaplecze erudycyjne i problemowe kolejnego referatu, panelu, kursu

⁵ Stanisław Pigoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, z przedmową Franciszka Bujaka, wyd. 3 uzup., Spółdzielnia Wydawnicza „Wieś”, Kraków 1947.

⁴ Projekt *Kulturologia polska XX wieku*, <http://www.kulturologia.uw.edu.pl/page.php> [dostęp 12.09.2015].

⁵ Andrzej Mencwel, *Stanisław Brzozowski. Postawa krytyczna. Wiek XX*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.

wykładów monograficznych. Ta wiedza uniwersytecka jest weryfikowana, teraz profesor może ją wykorzystać, rekonstruując społeczność wsi, w której zamieszkał. Nie mamy wątpliwości, że trud studiowania literatury na tematy: więzi społecznych, idei samopomocowych, zasad pokrewieństwa, teorii wymiany społecznej – nie poszedł na marne.

Mencwel to nie tylko profesor, lecz także uznany krytyk literacki, publicysta, eseista. Ktoś, dla kogo ważne jest życie literackie, a więc środowiska skupione wokół wydawnictw, pism, kawiarni, klubów. Zważywszy na program estetyczny bliski Mencwelowi, nie jest fanaberią dopatrywanie się w kartach jego autobiografii jakiegoś nawiązania i przewartościowania tradycji prozy chłopskiej. Zresztą w jednej ze swoich książek wspomina, że jego sąsiadem i przyjacielem w Warszawie był Marian Pilot. Tak więc to, co w literaturze nurtu wiejskiego było uwznioślane, estetyzowane, a niekiedy mistyfikowane, tu zostało przetworzone i przepracowane.

Ciekawa u Mencwela jest koncepcja opowiadacza. Najogólniej rzecz ujmując, mamy tu narrację raczej chłodną i zdystansowaną, rzadko emocjonalną, nigdy wylewną. Niewątpliwie w ten sposób Mencwel nawiązuje tutaj do bohatera swojej opowieści. O dziadku Gawronie pisze: „Nigdy jednak nie mówił bezpośrednio o sobie i wszystko, co o nim wiemy, pochodzi z przekazów pośrednich lub z domysłów”. Ale niewykluczone, że ta konstrukcja narratora łączy się z polską ludową tradycją pamiętnikarstwa. Jakby nie tylko tym, co opisuje, lecz także tym, kogo przedstawia oraz jak opowiada, chciał nas po raz kolejny zachęcić do poznania ludowego świata (albo lepiej przypomnienia tego, co wielu zna z autopsji). Stanisław Pigoń syntetycznie i wiarygodnie (jeszcze w latach trzydziestych XX wieku) pisał, że wspomnienia chłopskie są „uderzająco bezosobiste”. Co tłumaczył tak: „Pamiętnikarzem kierowała widać pasja odtworzenia otaczającej go zewnętrzności. Ze swojej działalności zaś zdawał sprawę najczęściej tam tylko, gdzie ona zahaczała o życie gromadne: rodzinne czy gminne; milczał natomiast, gdy chodziło o jego własne doznania wewnętrzne czy wzruszenia, w ogóle o osobiste życie uczuciowe”⁶.

Nie jest to jednak tylko teza – by tak rzec – z zakresu poetyki systematycznej i historycznej. Pigoń zdawał sobie sprawę z ewolucji form autobiograficznych. Wiedział, jaką rolę w historii spełniły *Wyznania* Rousseau, choć skutkami przewrotu autobiograficznego nie był zachwycony: „Niepomiarowana, nierzadko cyniczna ich wylewność, widoczne tam wszędzie zapatrzenie się w siebie, ambicja wykazania swej inności wobec całej reszty świata, wszystko to otwarło już współcześnie szeroko śluzę lirycznego rozpasania, zalewu egotycznego”⁷.

⁶ Stanisław Pigoń, *Na drogach kultury ludowej. Rozprawy i studia*, wybór i opracowanie Tomasz Jodełka-Burzecki, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1974, s. 83.

⁷ Tamże, s. 84.

Oczywiście, uzasadnienie byłoby teraz inne, ale może obiekcje wobec współczesnych form autobiograficznych Mencwel też by zgłosił. Jednak na tym nie kończą się osobliwości opowiadania o kurpiowskiej wsi. Mamy u Mencwela intrygujące dokumentowanie języka zasłyszanego w komunikacji lokalnej społeczności. A profesor łąsy jest na każdą osobliwość leksykalną, na archaizm, stanowiące, podobnie jak przedmiot, ślad innego świata. Równocześnie w narracji autobiograficznej słyszymy zdania, które znamy z pisarstwa Henryka Sienkiewicza. Służą one do tego, by ubarwić chłopski życiorys i rzeczywistość ludową. Jednak przy okazji tego wyboru stylistycznego autor wprowadza hipotezę statusu polskiej opowieści chłopskiej jako takiej. Oto Mencwel podejrzewa, że opowieść chłopska wchłonęła, również przez doświadczenia czytelnicze i edukację szkolną, polszczyznę literacką autora *Trylogii*.

Taki wybór narratora ma poważne konsekwencje poznawcze. Przede wszystkim nadaje autobiografii wymiar epicki. W tym znaczeniu, że patrząc na świat z punktu widzenia jednostkowego, poznajemy go też z pewnego oddalenia. I ze świadomością, że bohaterami opowieści są nie tylko ludzie, lecz i rzeczy. Kto dzisiaj zna przyrządy kowalskie (imadło, kowadło, kleszcze, cęgi, miech)? Kto wie (bez spoglądania do Wikipedii), do czego służą: lemiesz, brona, kultywator... Kto obeznany jest jeszcze z techniką piłowania drewna przed epoką urządzeń mechanicznych: „Komu jeszcze dzisiaj potrzebna jest wiedza o tym, jak ustawiać się przy koźle i ciągnąć do siebie lekko piłę ręczną, nie dociskając jej ani nie popychając, żeby wspólnie z partnerem wpaść w płynny rytm, który sam piłę niesie i ręczne piłowanie czyni wytchnieniem?”.

Należy wreszcie zapytać, kogo opisuje Mencwel? Kreśli portret dziadka Gawrona, kowala, postaci wyjątkowej w społeczności wiejskiej. I nie jest to historia radosna. Tężyzna fizyczna, nierozzerwalnie z profesją kowala związana, łączy się z jakimś defektem duchowym mieszkańca kolonii. Gawron żyje pod jednym dachem z żoną, lecz narrator nie potrafi nam nic więcej o tej rodzinie powiedzieć. Wiemy jednak, że krótko po śmierci żony, odchodzi i dziadek Gawron, bo nie daje sobie rady z gospodarstwem i z sobą. I w tej opowieści rozpoznać możemy tezy antropologa prowincji polskiej.

Dziadek Gawron ukazany jest jako reprezentant wsi. Jednak i tu niestandardowo. Utrzymuje się z pracy na roli, ale jako kowal (i mieszkaniec kolonii) jest w lokalnej społeczności osobny. Prezentuje znajomość fachu, rzemiosła związanego z rolą. Takiego, które niknie z naszego pejzażu kulturowego i z naszej wyobraźni. Tylko napomknę, że w tym fragmencie książka Mencwela staje się autobiografią kulturową, taką, poprzez którą możemy poznać na przykład dzieje gospodarcze i ich wpływ na życie ludzi w społecznościach zamkniętych. Ale zająbia się także z opowieścią rodzinną. Koleje rzemiosła to również historia jego teścia, spowinowaconego z saksońskimi tkaczami, którzy przybyli do Łodzi i zbudowali w niej przemysł

włókienniczy. Tak oto autobiografia staje się traktatem. To tylko niektóre wątki najnowszej inspirującej książki Andrzeja Mencwela.

W czwartym numerze „Autobiografii” prezentujemy też inne zagadnienia, które uznajemy za ważne we współczesnej intymistyce. Przedstawiamy niemiecki rynek podręczników pisania autobiograficznego (Brygida Helbig-Mischewski, *Kilka słów o niemieckich podręcznikach i tradycjach pisania autobiograficznego – najciekawsze porady i inspiracje*). Przyglądamy się dzisiejszej biografistyce literackiej (Marcin Romanowski, *Biografia i materialność*). Zastanawiamy się nad doświadczeniami i konstrukcjami ojcostwa utrwalanymi w diarystyce (Wojciech Śmieja, *Zapisać ojcostwo*). Pokazujemy, jak można w literaturze oddać somatyczność (Joanna Szewczyk, *Między słowem i ciałem*; Bernadetta Żynis, *Poezja na kształt ciała (i na odwrót)*). A wreszcie, pytamy, jak wypowiedzieć rozpacz (Hanna Serkowska, *Ojciec odchodzi*).

Bibliografia

Burke Peter, *Kultura ludowa we wczesnonowożytnej Europie*, przeł. Robert Pucek, Michał Szczubiałka, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009.

Mencwel Andrzej, *Kaliningrad, moja miłość. Dwa pokrewne eseje podróżne*, Wspólnota Kulturowa „Borussia”, Olsztyn 2003.

Mencwel Andrzej, *Stanisław Brzozowski. Postawa krytyczna. Wiek XX*, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2014.

Mencwel Andrzej, *Wyobrażenia antropologiczne. Próby i studia*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2006.

Pigoń Stanisław, *Na drogach kultury ludowej. Rozprawy i studia*, wybór i opracowanie Tomasz Jodełka-Burzecki, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa 1974.

Stanisław Pigoń, *Z Komborni w świat. Wspomnienia młodości*, z przedmową Franciszka Bujaka, wyd. 3 uzup., Spółdzielnia Wydawnicza „Wież”, Kraków 1947.

Autobiography, Treaty, Folk Culture

Summary

The author introduces a new book by Andrzej Mencwel published in parts in fourth issue of “Autobiography”. The book by Mencwel is shown both in the context of the research interests of this eminent cultural anthropologist, as well as in relation to the Polish ethnographic works and in relation to academic prose.

Keywords

autobiography, academic autobiography, folk culture

Translated by Jerzy Madejski

PROSIMY O CYTOWANIE TEGO ARTYKUŁU JAKO:

Jerzy Madejski, *Autobiografia, traktat, kultura ludowa*, „Autobiografia. Literatura. Kultura. Media” 2015, nr 1 (4), s. 7–12.